

H U L D E

A A N

DE NAGEDACHTENIS

V A N

DEN HOOGLEERAAR DR. N. C. KIST,

OP DEN 21^{en} DECEMBER JONGSTL. TE LEIDEN OVERLEDEN,

DOOR

J. J. P R I N S,

EEN' ZIJNER VOORMALIGE LEERLINGEN.

LEIDEN,
AKADEMISCHE BOEKHANDEL VAN P. ENGELS.
—
1860.

Zijne nagedachtenis heeft geene opsiering noodig; eene
gedwongene, hoogdravende lofrede zou haar beledigen.

CHANNING.

Aan het graf van mijnen geliefden leermeester en ge-
eerden ambtgenoot, die ons ontvallen is, zou ik waar-
schijnlijk het stilzwijgen bewaard hebben, indien ik niet
door anderen ware opgewekt en met aandrang verzocht
geworden, om namens zijne voormalige leerlingen, waar-
toe ik het voorregt heb mede te behooren, een woord
van dankbaarheid te spreken. Bij de hervatting echter
mijner lessen, na zijn afsterven, achtte ik het bepaal-
delijk van mijne roeping, om mijne eigene geliefde leer-
lingen, die tot op dat tijdstip toe ook de zijnen waren,
op onzen gemeenschappelijken leermeester te wijzen, aan
wien zij met mij veel verschuldigd zijn. Dat ik nu het
toen gesprokene aan allen ter lezing geef, geschiedt niet
slechts, om den gewenschten indruk daarvan bij mijne
hoorders te bevorderen en te bewaren, maar ook en
vooral om, in ruimeren kring, eene kleine bijdrage te
leveren tot waardering van den man, die, na een werk-

zaam leven, niet is heêngegaan, zonder opregt betreurd te worden.

Ik durf vertrouwen, dat men, bij de beoordeeling dezer bladen, niet verzuimen zal, om de gelegenheid, waarbij ik sprak, naar behooren in aanmerking te nemen. Is hier, uit den aard der zaak, veel onvermeld gebleven, wat ter sprake had moeten komen, zoo ik volledig had willen zijn, ik heb goede hoop, dat anderen, daartoe meer bevoegd dan ik, 's mans verdienen, vooral op *kerkhistorisch* gebied, opzettelijk zullen in het licht stellen. Reeds nu moge de Leerrede, door Prof. KUENEN uitgesproken, die bij den uitgever dezes verschenen is, eenigermate strekken tot aanvulling mijner Toespraak, gelijk ik mede verwijzen kan naar de Nekrologie, door Prof. MOLL in de *Konst- en Letterbode* van dit jaar N°. 1 geplaatst en overgenomen in de *Kerkelijke Courant* N°. 3. Met hen en allen, die den waardigen KIST gekend hebben, wensch ik zijne nagedachtenis in eere te houden. Moge vooral zijn voorbeeld allerwege navolging vinden onder ons, en voorts het genot van Gods vaderlijke vertroostingen ruimschoots geschonken worden aan al de zijnen!

Leiden, Febr. 1860.

J. J. PRINS.

TOESPRAAK,

GEHOUDEN BIJ HET GRAF,

den 24^{en} December 1859.

Daar zonk dan het stoffelijk overschot van den man, dien wij allen liefhadden en eerden, in de geopende groeve (1). Wien treft en roert niet dat gezigt? Ons vooral grijpt het magtig aan, zijne leerlingen van vroegeren en lateren tijd, die hier rondom zijn graf vereenigd zijn in niet geringen getale. Een enkel woord van weemoed en dank moet lucht geven aan de aandoeningen, die ons dreigen te overstelpen.

Vergunt mij, Broeders! daarbij uw tolk te zijn!

Maar hoe zal ik naar eisch vermelden de zwaarte van ons verlies en den hoogen graad onzer verplichting aan Hem? Er was veel in dien man, dat ons als jongelingen aantrok en boeide en ook op rijperen leeftijd aan Hem verbonden hield: de wijde omvang zijner geleerdheid, de kalme ernst van zijn wetenschappelijk onderwijs, de helderheid en nieuwhed vaak zijner inzichten, de kracht zijner Christelijke overtuiging, de deugdelijkheid van zijn zedelijk karakter, de beproefde trouw zijner vriendschap, later de beroemdheid van zijnen gevierden naam en, in de laatste jaren, ook de achtbaarheid van zijnen frisschen ouderdom. Op jeugdigen leeftijd trad Hij als leeraar op aan onze hoogeschool; maar spoedig bleek het, dat met zijne komst een nieuw tijdvak was aangebroken voor de beoefening van zijn liefkoosd hoofdvak. Met vasten tred ging Hij voorwaarts op de bane des onderzoeks, en telkens schooner waren de verwachtingen, die voor de toekomst van Hem gekoesterd, telkens rijper de vruchten, die van zijnen arbeid werden inge oogst. Wij zelven, wij waren de bevoorregten, die ze verzamelen mogten, en onder het genot zijner verstandige leiding dankten achtereenvolgens de geslachten zijner leerlingen, die elkander vervingen, voor het bezit van zulk een voorganger, die den koninklijken weg bewandelde en aanwees naar het heiligdom der hoogste waarheid. Getuigt, gij allen, die mij omringt! hoe gaarne wij ons schaarden rondom dien krachtvollen man, die zich nederboog tot onze zwakheid en ons,

nieuwelingen, ophief tot de hoogte zijner ontwikkeling! Getuigt van den ongeveinsden eerbied, dien wij Hem toedroegen, van het blijmoedig vertrouwen, dat wij Hem schonken, van de achting en toegenegenheid, die wij voor Hem koesterden, onzen leermeester, leidsman en vriend! Om 't even of wij nog aan zijne voeten nederzaten, om lessen van wijsheid op te vangen van zijne lippen, of, opgenomen in engeren vriendenkring, zijnen gemeenzamen omgang genoten, of, zelven mannen geworden, van zijne belangstelling in ons lot en werk bij voortduring de bewijzen ontvingen, bij uitnemendheid dierbaar was en bleef Hij ons, en thans, nu Hij ontslapen is, staat zijn beeld onuitwischbaar diep in onze zielen ingeprent. In dezen heiligen oogenblik, bij dit versch gedolven graf, onder den hoog ernstigen indruk zijner uitvaart, betalen wij Hem de pligtmatige schatting onzer erkenntenis. Hier leggen wij voor allen de plegtige verklaring af, dat wij voor onze godgeleerde en Christelijke vorming onuitsprekelijk veel aan Hem verschuldigd zijn. Hier danken wij, ofschoon met tranen, voor zijn langdurig en ongestoord bezit, over meer dan zes en dertig volle jaren uitgestrekt. Ach! ware Hij nog gespaard gebleven voor echtgenoot en huisgezin, voor hoogeschool en kerk, voor het dierbaar vaderland, dat Hem in eere hield, gespaard gebleven ook voor ons, zijne leerlingen en vrienden! Maar neen! God nam Hem weg, en wie zou Hem de hemelsche ruste, waartoe Hij is ingegaan, misgunnen? Lang heeft Hij geleefd; want

Hij heeft den altijd korten en vlugtigen levenstijd wel besteed. Lang heeft Hij geleefd, en gearbeid zoolang het dag voor Hem was, en zulk een sterven komt ons schier benijdenswaardig voor, waardoor Hij tot hooger en werkring is opgeroepen midden uit zijne werkzaamheid ten nutte van Gods koningrijk op aarde. Daarom, terugwenschen mogen en willen wij Hem niet. Maar zijne gedachtenis zullen wij in eere houden, zijne voetstappen drukken, ook zijn werk trachten voort te zetten, zooveel wij kunnen. Wij zullen, vast in het geloof en vrij in de wetenschap, zoo als hij, zout zoeken te hebben in ons zelven en vrede te bewaren onder elkander en alzoo streven naar de kroon der wijsheid, der getrouwheid en der onverwelkelijke eere, die Hij, onze voorganger ook in den dood, zich verworven heeft door Gods genade. Help ons daartoe, o Almagtige! en zie op onze tranen, om ons te vertroosten met de hope des wederziens! Amen.

TOESPRAAK,

GEHOUDEN BIJ DE HERVATting DER AKADEMISCHE LESSEN,

den 18^{en} Januarij 1860.

Mijne Heeren!

Er is veel gebeurd, sedert wij elkander vaarwel zeiden bij den aanvang der thans verstreken winterrust. Het burgerlijk jaar, dat toen met rassche schreden ten einde spoedde, is voorbijgegaan; en het mag ons eene stoffe zijn van dankbaarheid aan God, dat wij in den nieuwen tijdkring, die begonnen is, elkander in welstand wederzien. Zoo is de wensch vervuld, waarmede wij, vóór ongeveer vier weken, uiteengingen. Maar wat toen nog, ook bij de verlevendigde gedachte aan de onzekerheid des aardchen levens, door niemand onzer kon worden vooruitgezien of zelfs vermoed, dat is, helaas! geschied.

Niet zonder ontroering herhaal ik de treurmare, die reeds lang verspreid is door alle streken van ons vaderland: het oudste lid onzer Faculteit, mijn geëerde ambtgenoot en hooggeschatte vriend, uw geliefde leermeester, de Hoogleeraar Dr. NICOLAAS CHRISTIAAN KIST, is niet meer op aarde. God zelf, die de Heer is van leven en dood, heeft Hem als in een punt des tijds van ons weggenomen. Dezelfde schijnbaar ligte ongesteldheid, die Hem verhinderd had zijne lessen op de gewone wijze te sluiten, sleepte Hem, weinige dagen na uw vertrek van hier, onverwacht ten grave. Nog vóór het heugelijk kerstfeest over ons was aangelicht, moesten wij den droevigen lijkpligt reeds volbrengen aan zijn stoffelijk overschot. En zoo staat de plaats, gedurende meer dan zes en dertig jaren waardiglijk door Hem bekleed, thans in ons midden ledig. Met diepen weemoed vermeld ik den zwaren slag, door zijn afsterven toegebracht aan een talrijk gezin, dat in rouw gedompeld is, aan onze hoogeschool, die roem droeg op zijn bezit, aan de wetenschap, door Hem met zóó gelukkig gevolg beoefend, aan de kerk en het vaderland en wat al belangen ik meer zou kunnen noemen, die door Hem met zorg behartigd werden; maar in 't bijzonder ook toegebracht aan U, die in de laatste jaren of maanden zijn onderwijs genoten hebt en nog verder hooptet te genieten, en thans niet slechts rouw draagt over zijn verscheiden, maar ook vervuld zijt van opregte droefheid over het door U geleden verlies. Ja, zoo ik iets versta van de gemoedsgesteldheid,

waarin gij ditmaal tot uwe letteroefeningen zijt teruggekeerd, dan zoudt gij U bitter teleurgesteld gevoelen, zoo ik, in dit eerste uur onzer zamenkomst, niet opzettelijk tot U sprak over den man, dien wij beweenen en aan wien gij U in zoo menig opzigt duur verplicht gevoelt. Maar — ik ontveins het U niet — ook voor mijzelven ware zulk zwijgen eene volstrekte onmogelijkheid. Met de weinige woorden, die ik, even als één uwer, bij zijn graf gesproken heb, is de tol der dankbaarheid, dien ik aan zijne nagedachtenis schuldig ben, nog slechts voor een zeer klein gedeelte afbetaald. En sprak ik dáár als een zijner voormalige leerlingen uit aller naam, terwijl ik hier U toespreek, die, gelijk gij zijn laatste onderwijs genoten hebt, zoo ook het mijne pleegt te ontvangen, ik behoef daarom nog het standpunt niet te verlaten, waarop ik mij toen geplaatst heb. Ook thans moge het bij voorkeur onze gemeenschappelijke leermeester en vriend zijn, en niet zoo zeer mijn ambtgenoot, op wien ik, zijn leerling als gij, U wijze, en het doel, dat ik daarmede beoog, in mijzelven evenzeer als in U bereikt worden: de navolging van zijn in zóó menig opzigt voortreffelijk en navolgingswaardig voorbeeld. Verwacht alzoo van mij geene lofrede, M. H.! zooals Hij ook zeker voor zich zelven niet begeerd zou hebben, en meent evenmin, dat ik trachten zal, om zijne vele en groote verdiensten voor U te ontvouwen, wat door anderen, werkzaam bij voorkeur in zijn liefkoosd studievak, beter dan door mij geschieden kan!

Zelfs eene eigenlijk gezegde levens- en karakterschets van den ontslapene is vreemd aan mijne tegenwoordige toespraak, al zullen sommigen zijner levensbijzonderheden niet geheel onvermeld kunnen blijven. Laat ons slechts in dit uur, bij de hervatting onzer werkzaamheden, voor ons zelven zoeken winst te doen met het verheven voorbeeld, hetwelk Hij ons heeft nagelaten, die thans reeds onder Gods dooden rust! Dat zal, voorwaar! de beste, de meest waardige hulde zijn, die wij, zijne leerlingen, aan Hem brengen kunnen, dat wij in al wat goed en edel is zoeken te worden als Hij. En daartoe vestig ik, al het overige aan uw eigen nadenken overlatende, bij voorkeur uw oog op het voorbeeld van onvermoeide werkzaamheid — van edele vrijzinnigheid — en van echt praktischen ernst, dat wij in onzen opregt beweenden voorganger en leidsman, toen Hij nog met ons was, aanschouwen mogten.

Gij, o Vader! die Hem ons gegeven en ook thans weêr ontnomen hebt, zegen, o zegen voor geheel ons volgend leven de dankbare herinnering van hetgeen wij door uwe gunst in Hem bezitten mogten!

De Hoogleeraar KIST, die ons ontvallen is, heeft den ouderdom van meer dan zes en zestig jaren mogen bereiken. Geboren te *Zaltbommel* op den 11den April

1793 (2), is Hij op den 21sten December des vorigen jaars tot de hemelsche rust ingegaan. Een belangrijke levensduur, voorzeker! Wel koesterden wij, met het oog op zijn krachtvol gestel, de stille hoop, dat wij Hem, even als onzen grijzen VAN HENGEL, nog veel langer zouden mogen behouden; maar Hij heeft toch de meesten zijner tijdgenooten aan de hoogeschool, D. DE BONVOUST BEECKMAN, P. I. J. DE FREMERY, J. C. GAYMANS, B. R. DE GEER, S. J. M. VAN GEUNS, J. F. VAN OORDT JWZ., J. R. SCHÖBER, C. A. DEN TEX (3), ook den vriend zijner jeugd en deelgenoot zijner studiën, Prof. ROYAARDS, en al zijne leermeesters overleefd. Bovendien mogt Hij doorgaans, tot op weinige dagen vóór zijnen dood toe, zich dankbaar verheugen in het genot eener goede en vaste gezondheid. En terwijl Hij zelden of nooit te klagen had over zwakheid of vermoeienis, stonden Hem zijn helder verstand, zijn scherpe blik, zijn getrouw geheugen, zijn geoefend oordeel en meer andere edele geestvermogens op den duur vaardig ten dienste. Zoo was Hij, reeds op ruim dertigjarigen leeftijd tot het Hoogleeraarambt geroepen (4), boven vele anderen in staat, om zich onafgebroken te wijden aan de beoefening der wetenschap en daarvan, ook aan de geleerde wereld, de rijpe vruchten te toonen. Wanneer wij echter den rijken oogst overzien, die van zijne onvermoeide werkzaamheid is ingezameld, dan wordt onze verwachting nog zeer verre overtroffen. Niet dat Hij het er juist op had toegelegd, om door veelheid van geschriften zich een

beroemden naam te verwerven. Naar zijn oordeel was niet in de veelheid of in den omvang de waarde gelegen van eenigen letterkundigen arbeid, maar in de deugdelijkheid en het innerlijk gehalte. Ook verwaarloosde Hij daarvoor de roeping niet, die Hij als akademisch docent te vervullen had, daar Hij in de eerste plaats voor zijn onderwijs leefde en voor zijne studenten. Maar toch, van zijne akademische Dissertatie af: *De commutatione, quam, Constantino M. auctore, societas subiit Christiana*, op den 13den Maart 1818 tot verkrijging van den doctoralen graad te *Utrecht* verdedigd ⁽⁵⁾, tot op de laatste leerrede toe, over Mark. IX:50b, die Hij, na haar op den 13den November j.l. met vuur te hebben uitgesproken, bij de uitgave opdroeg aan zijnen tachtigjarigen ambtgenoot ⁽¹⁶⁾: welk eene lange reeks van grootere en kleinere geschriften, door Hem achtereenvolgens in het licht gezonden! Ik zwijg van de overige leerredenen, die Hij bij verschillende gelegenheden, ten getale van 12 à 13, zoo ik meen, aan de gemeente ter lezing gaf en waaronder gevonden worden, die nu nog verdienen te worden nagelezen en behartigd ⁽⁷⁾. Ook een paar opstellen, door Hem, nog predikant te *Zoalen*, ter plaatsing opgezonden voor het *Nieuw Christelijk Magazijn* en daarin later opgenomen, kunnen, ofschoon op verre na niet verwerpelijk, hier zonder schade onvermeld blijven ⁽⁸⁾. Maar reeds zijne akademische redevoeringen, vier in getal, gehouden in 1823, 1827, 1837 en 1852 en later in één bundel verzameld ⁽⁹⁾, strekken ten be-

bewijze van zijn veelzijdig nadenken en onderzoek. De tweede vooral: *De Ecclesia Graeca, divinae Providentiae teste*, bij de aanvaarding van het gewoon Hoogleeraarambt uitgesproken, maakte grooten opgang, gelijk zij zelfs onlangs zoowel in *Rusland* als in *Griekenland* vertaald is uitgegeven ⁽¹⁰⁾. En nog herinner ik mij levendig den gunstigen en diepen indruk, reeds bij de opentlijke voordragt te weeg gebragt door de derde: *De inchoata necdum perfecta sacrorum emendatione*, die hij zelf, eenige jaren later, in hollandsch gewaad, aanmerkelijk uitgebreid en van tien belangrijke bijlagen voorzien, opnam in het XIIde deel van zijn *Archief* ⁽¹¹⁾. Hooger nog verdient zijne in 1829 bekroonde prijsverhandeling: *Over de Christelijke Kerk op aarde, volgens het onderwijs van Jezus en de Apostelen, en de geschiedenis*, gesteld te worden ⁽¹²⁾, die ook nadat zij ten tweede male, en toen in twee deelen, verschenen was ⁽¹³⁾, de algemeene aandacht in hooge mate tot zich trok. Er is daarin eene helderheid van voorstelling, volledigheid van inhoud, grondigheid van onderzoek en bedachtzaamheid tevens, die de meesterhand verraden. En wat al veeljarige zorg heeft Hij besteed aan het bijeenbrengen, rangschikken, onderling vergelijken en voor den druk gereed maken der stukken, die Hij in 1848 onder den titel van: *Neêrland's Bededagen en Biddagsbrieven*, heeft uitgegeven ⁽¹⁴⁾! Misschien is de waarde van dat belangrijk boekwerk voor de geschiedenis van ons vaderland nog niet naar behooren erkend geworden. Vooral echter vestig ik uw oog, om U te overtuigen van zijne in

waarheid onvermoeide werkzaamheid, op de vier en twintig deelen, te zamen uitmakende het *Archief* en *Nederlandsch Archief*, later ook het *Nieuw Archief voor Kerkelijke geschiedenis*, door Hem in vereeniging met Prof. ROIJJAARDS uitgegeven, en laatstelijk ook het *Kerkhistorisch Archief* met Prof. MOLL, zijnen leerling en vriend ⁽¹⁵⁾. Ik heb na zijn afsterven mij de moeite getroost, neen! het weemoedig genoeg verschaft, om die vier en twintig boekdeelen met eenige opmerkzaamheid door te loopen, en daarbij met verdubbelde belangstelling gelet op hetgeen daarin van zijne hand afkomstig is, — en ik heb vermeld gestaan over de groote verscheidenheid, den omvang en den menigvuldigen rijkdom der opstellen en bijdragen, die hij van jaar tot jaar daarin geleverd heeft. Hier eene verhandeling *Over de geschiedenis van de leer des Christendoms, in betrekking tot kerkelijke geschiedenis en geschiedenis der Christelijke leerstellingen, voorgesteld als afzonderlijk vak der Godgeleerde historische wetenschap* ⁽¹⁶⁾. Dáár een onderzoek naar *den Oorsprong van het Bisschoppelijk gezag in de Christelijke kerk, in verband met de vorming en den toestand der vroegste Christengemeenten*, tevens eene proeve behelzende van de echtheid en het belang der brieven van IGNATIUS ⁽¹⁷⁾. Ginds een beoordeelend verslag van ROTHE's geruchtmakend werk, getiteld: *Die Anfänge der Christliche Kirche und ihrer Verfassung* ⁽¹⁸⁾. Elders weêr eene geschiedkundige schets van *de Kerk en het Patriarchaat van Aquileja* ⁽¹⁹⁾, eene voorstelling van *den Pauselijken afluathandel in zijnen*

oorsprong en voortgang en vooral in zijnen invloed op de Kerkhervorming ⁽²⁰⁾; eene uitvoerige aanwijzing, dat het onderzoek der geschiedenis van Pausin JOHANNA nog niet gesloten is ⁽²¹⁾, en eene *Geschiedenis van het kerkelijk orgelgebruik, bijzonder in Nederland* ⁽²²⁾. Maar ik kan hier niet alles noemen, M. H.! en sprak o. a. nog niet van den arbeid, door Hem nog onlangs besteed aan de *Reenensche Kunera-legende, in betrekking tot die van Sinte URSULA en de elf duizend Maagden* ⁽²³⁾, en vroeger aan PETRUS BLOCCIUS, als bijdrage tot de inwendige geschiedenis der Nederlandsche Kerkhervorming en proeve van haren onafhankelijken oorsprong en hare zelfstandigheid ⁽²⁴⁾, aan het *Levensberigt van JOHANNES SMETIUS*, opgemaakt uit oorspronkelijke, meest ongedrukte stukken ⁽²⁵⁾, en aan de uitgave zoowel van de *Handelingen van de synoden der Nederlandsche Hervormde kerken onder het kruis, gedurende de jaren 1563—1577 gehouden in Brabant, Vlaanderen enz.* ⁽²⁶⁾, als van de *Aanteekeningen van al het voorgevallene ter Synodale Vergadering van Zuid-Holland omtrent de leer en de zaak der Remonstranten, van 1619 tot 1779* ⁽²⁷⁾. Maar reeds schemert het voor uwe oogen, bij het staren op zooveel belangrijks, als Hij uit den rijken schat zijner wetenschap en den grooten voorraad van authentieke bescheiden, door Hem verzameld, bijkans van jaar tot jaar plagt mede te deelen; terwijl weder zijn *Onderzoek naar het Vorstelijk Regt van Placet* ⁽²⁸⁾, en vooral zijne beschrijving van het *Humoristisch karakter der Christelijke kunst vóór de*

Kerkhervorming, blijkbaar uit de kerkelijke Architectuur en de Doodendansen (29), en zijn verslag van eenige nieuw ontdekte *Middeleeuwsche Muurschilderijen*, vooral in de St. Pieters kerk alhier (30), U verplaatsen op een ander gebied, meer of minder vreemd aan al het overige. Zoo breidde zich de kring zijner onderzoekingen, hoe ouder Hij werd, telkens verder en verder uit, en openden zich voor Hem gedurig nieuwe bronnen, waaruit Hij putten kon, en nieuwe gezigtspunten, waaruit Hij het oude en bekende vaak verrassend wist voor te stellen. Door zijn echt historisch-wijsgeerigen takt geleid, maakte Hij zijne vlijtige bronnenstudie vruchtbaar voor de wetenschap, en aan gelukkige combinatie-gave ontbrak het Hem niet. Hij ontzag dan ook geene inspanning of moeite, om zijn eenmaal gekozen onderwerp zooveel mogelijk magtig te worden. Vaak gingen er jaren voorbij, eer Hij de stof, die hij bearbeidde, rijp achtte voor de openbare behandeling. En ook dan nog besteedde Hij aan den vorm, waarin Hij haar mededeelde, niet geringe zorg. Zoo alleen heeft Hij zijn meesterschap op historisch gebied, zóóvele jaren achtereen, waardig weten te handhaven en zóóveel voortreffelijks van duurzame waardij geleverd. Maar zoo verstaat gij ook, M. H.! met hoeveel regt ik spreken mogt van zijne in waarheid onvermoeide werkzaamheid, blijkbaar uit zijne talrijke geschriften. Voegt daar nu bij de zorg, die Hij droeg voor de redactie en, in verband daarmee, voor de zorgvuldige uitgave van den arbeid, door anderen Hem toevertrouwd voor zijn

Archief, het akademisch onderwijs in onderscheidene vakken, dat Hij jaar op jaar te geven had en gaf, vele andere bemoeijingen van verschillenden aard, verbonden aan het Hoogleeraarambt, zijne veeljarige deelneming aan de werkzaamheden van het *Haagsch Genootschap*, van de *Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde* ⁽³¹⁾, van de *Koninklijke Akademie van Wetenschappen*, vroeger het *Koninklijk Nederlandsch Instituut*, en eene gansche menigte van andere bezigheden, die Hij even bereidvaardig als vrijwillig op zich nam! Berekent voorts, wat moed en geestkracht er toe behoorde, om op reeds gevestigden leeftijd, na het aftreden van den Hoogleeraar CLARISSE, nog een gansch nieuw vak van onderwijs, de wetenschap der Christelijke zedekunde, schijnbaar vreemd aan den kring van denkbeelden, waarbinnen Hij zich bij voorkeur bewoog, geheel voor zijne rekening te nemen! Verneemt eindelijk uit den mond zijner huisgenooten, hoe zij Hem, van veelsoortigen arbeid bijkans overkropt, in den laatsten tijd meermalen hoorden betuigen, dat het werken op zijn studeervertrek Hem telkens gemakkelijker viel en vlugger van de hand ging! En erkent met mij, dat zulk eene ten einde toe voortgezette werkzaamheid in dienst der wetenschap onze bewondering verdient en onze navolging tevens! Zeker, Hij moet reeds, gedurende zijn zevenjarig verblijf aan *Utrecht's* hoogeschool, vooral in vereeniging met zijne vrienden van *Utile dulci*, een mede door hem in 1811 opgericht Dispuut ⁽³²⁾, hetwelk, zoo ik meen, nog be-

staat, zich onderscheiden hebben door noeste vlijt en een getrouw gebruik van de lessen, die er gegeven werden. Hoe ware Hij ook anders zóó vroeg reeds in staat geweest tot de aanvaarding van het zwaarwigtig Hoogleeraarambt? Maar daarbij komt het mij hoogst opmerkelijk voor, dat Hij, hoe uitstekend ook toentertijd te *Utrecht* het onderwijs geweest mag zijn in andere vakken, bepaaldelijk ook der Godgeleerdheid, juist in dat der historische Theologie, waarin Hij, even als ROIJJAARDS, later bij voorkeur heeft uitgемunt, ten gevolge van den dood van Prof. HUISMAN, niet of slechts gebrekkig onderwezen is ⁽³³⁾. Wel hadden zij, volgens hunne eigen getuigenis ⁽³⁴⁾, voornamelijk aan den beroemden VAN HEUSDE de ontwikkeling en zuivering te danken van hunnen historischen zin. Maar toen zij nu, bijkans gelijktijdig opgetreden, alsof zij tweelingbroeders waren, den historischen geest, door VAN HEUSDE in ons land gewekt, met kracht hielpen verbreiden en aanvuren, de geldigheid zijner algemeene historische inzigten ook in de geschiedenis der Kerk en des Christendoms trachtten aanschouwelijk te maken en alzoo een aanzienlijken, lang verwaarloosden tak der Godgeleerde wetenschap deden deelen in den algemeenen vooruitgang, er is geen twijfel aan, toen hebben zij, en zeker onze KIST niet minder dan zijn boezemvriend, door eigen onverdroten studie aangevuld, wat aan hunne eerste opleiding mag onthroken hebben, en alzoo roemrijk de schoone levens-taak, die hun was aangewezen, volbragt. M. H.! Zulk

een voorbeeld roept ons, zoo wij althans iets worden willen, tot onvermoeide werkzaamheid, in navolging van Hem, wien wij beweenen. De kostbare levenstijd moet naarstig gebruikt worden en als op woeker gezet. Niet te vroeg kunnen de grondslagen gelegd en goed gelegd worden, waarop later zal worden voortgebouwd. Een wèlbesteede Akademies-tijd is, ook bij den meest gelukkigen aanleg, volstrekt onmisbaar voor onze toekomst. Zelfs een lang leven is vlugtig en kort en blijft onvruchtbaar voor de wetenschap, tenzij wij arbeiden, zoolang het dag is. En een onschatbaar voorregt is het, tegen goud niet op te wegen, na wèl volbragten loop, midden uit zijne aardsche bezigheden te worden opgeroepen tot den hooger en werkkring des hemels.

Er wordt, om wel te slagen in de beoefening van eenig vak van wetenschap, nog iets meer vereischt, M. H.! dan enkel onvermoeide werkzaamheid. Voor de geschiedenis vooral komt het daarop aan, dat men, bij vlijtige bronnenstudie, overal zooveel mogelijk, door middel van diep en onpartijdig onderzoek, tot op den grond der zaken trachte door te dringen. Maar daartoe is, gij gevoelt dit, onder meer andere gaven, bovenal die edele vrijzinnigheid onmisbaar, die onzen ontslapen' voorganger, van het begin zijner loopbaan af tot aan het einde toe, bij uitnemendheid gekenmerkt

heeft. Maak ik u daarop in de *tweede* plaats opmerkzaam, ik ontken dan niet, dat Hij, even als elk ander, zijne sympathiën en antipathiën gehad heeft, zijne soms eenzijdige lievelings-ideën, zelfs zijne vooroordeelen en feilen misschien. Ook is het verre van mij, dat ik in Hem eene valschelijk genaamde liberaliteit zou roemen, die soms in onze dagen overslaat tot losbandigheid en willekeur en de zucht met zich brengt, om bij voorkeur te verschillen van het gewone gevoelen en zich in gewaagde paradoxen uit te spreken voor een gemengd publiek. De bezadigde man was daarvan afkeerig en betreurde zulke verschijnselen. Maar daarom noem ik Hem een' echt vrijzinnigen, d. i. zelfstandigen en onafhankelijken, beoefenaar der wetenschap, omdat Hij, vol van eerbied voor de overtuiging van anderen, in plaats van iets aan te nemen op gezag, uit eigen oogen verlangde te zien en op eigen voeten te staan; omdat Hij bij zijne nasporingen niet, zooals sommigen, het resultaat vooraf had vastgesteld, maar eerst daarna zocht op te maken; omdat Hij, onbekommerd over den uitslag van zijn onderzoek, enkel waarheid zocht en dan ook de gevonden waarheid kloekmoedig handhaafde, zonder plaats te geven aan angstvalligen schroom of ijdele menschenvrees. Zoodanig was zijne vrijzinnigheid, kalm, edel, door wijze gematigdheid bestuurd. Voor uitersten trad Hij terug en, waar anderen daarin vervielen, daar klonk zijne krachtvolle stem hun ernstig waarschuwend tegen. In zulke gevallen bestond er mogelijkheid van misvatting aan zijne zijde,

maar geen gevaar van onopregtheid of kwaadwillige nevenbedoeling. In verband hiermede is mij, bij velerlei ander, dat daarvan in zijne bekroonde *Prijsverhandeling* getuigt, altijd merkwaardig voorgekomen de in mijn oog wêlgelukte verklaring, die Hij daar gegeven heeft van het schijnbaar dubbelzinnig onderteekeningformulier van 1816, over welks beteekenis toen juist in utramque partem hevig gestreden werd ⁽³⁵⁾. Zoo hoort gij Hem ook in zijne eerste Rectorale Oratie, blijkbaar met het oog op STRAUSS c. s., verontwaardigd spreken van die „critici, quorum eo usque hodie processit temeritas, ut tum maxime videantur sibi suorum laborum fructus tulisse, ubi sacrum Codicem non sanent, sed truncent; ubi Apostolos, bonos quippe homines, bonâ fide, fabulas narrasse demonstrent; ubi Divini adeo Sospitatoris non nisi speciem nobis umbramque relinquant” ⁽³⁶⁾. En in zijne beoordeeling van ROTHE's boek laat Hij zich niet minder krachtig uit tegen die ontaarding der Duitsche wetenschap, ten gevolge van philosophische praemissen en aprioristischen betoogtrant, met miskenning der geschiedkundige waarheid, waarvan Hij daarin eene betreurenswaardige proeve meende te zien ⁽³⁷⁾. Maar in weêrwil hiervan, neen! juist daarom ook eerbiedigen wij in Hem den man van even vaste als zelfstandige overtuiging en van dien vrijen, onafhankelijken geest, dien Hij, zooveel ik weet, nooit verloochend heeft. Met groote voorliefde plagt Hij, de kweekeling van *Utrecht*, de vrijheid en onbekrompenheid van onderzoek te roemen, waardoor onze hooge-

school, overeenkomstig haar aloud karakter, zich onderscheiden heeft en onderscheidt, en Hij zelf zich juist hier zóózeer op zijne plaats gevoelde ⁽³⁸⁾. Meermalen wees Hij, vooral in zijne Oratiën, op den eerwaardigen, echt liberalen EWALDUS HOLLEBEEK, een' zijner beroemdste voorgangers, en op de Redevoering, door hem eenmaal hier uitgesproken: *De theologo, non vere orthodoxo nisi vere pio* ⁽³⁹⁾. Vrijmoedig kwam Hij, ofschoon bescheiden tevens, in zijn opstel: *Over de geschiedenis van de leer des Christendoms* ⁽⁴⁰⁾, voor eene beschouwingwijze van het Christendom uit, die toen nog hier en daar vrij wat aanstoot gaf, maar later telkens meerderen en eindelijk algemeenen bijval vond. Zonder aarzeling maakte Hij van de Hem aangeboden gelegenheid gebruik, om te *Amsterdam* den Remonstrantschen predikstoel te beklimmen en aan het groote publiek de lezing te verschaffen van het dáár gesproken woord ⁽⁴¹⁾. Niet zelden is Hij, ook op kerkelijke vergaderingen, voor het beginsel der vrije Evangelieprediking, waar het dreigde aangerand te worden of gevaar te loopen, moedig in de bres gesprongen. En wie heeft Hem niet bij herhaling hooren betuigen, dat Hij van de onbelemmerde toepassing van dat echt Protestantisch beginsel, al betreurde Hij de excessen, waartoe het aanleiding gaf, geene schade vreesde voor de goede zaak des Christendoms? Daarom vooral trad Hij zóó krachtig tegen Rome op en het ultramontanisme van onze dagen en schroomde Hij zelfs den pennestrijd niet, waar Hij was aangevallen en verguisd ⁽⁴²⁾, omdat Hij leven-

dig inzag, dat de zaak der vrijheid en der waarheid, die Hem dierbaar was boven alles, ook omdat onze vaders er hun bloed voor vergoten hebben, daardoor op onzen vaderlandschen bodem ernstig werd bedreigd. Zelfs het verschil, dat er, bij groote overeenstemming, op sommige punten tusschen Hem en zijnen vriend ROJJAARDS bestond, o. a. met opzigt tot het begrip en den omvang der Kerkhervorming ⁽⁴³⁾, verheelde Hij niet. En U allen ligt het nog versch in het geheugen, hoe Hij zelfs in zijn laatste levensjaar gemeend heeft openlijk te moeten optreden tegen een' hooggeschatten ambtgenoot, van wien hij, in de opvatting van 's menschen vrijheid van wil, misschien minder sterk verschilde dan Hij zelf vermoed heeft ⁽⁴⁴⁾. Ik maak hiervan te dezer plaats gewag, omdat, hoedanig ook het oordeel daarover moge uitvallen, zijne tegenspraak in elk geval eene ridderlijke was, vrij van schampere uitvallen, zonder bitterheid of zucht tot verkettering. Maar zoo getuigt juist die strijd, die gevoerd is, zonder dat de onderlinge goede verstandhouding verbroken werd, niet tegen, maar veeleer ten voordeele van die edele vrijzinnigheid, die wij in Hem hebben opgemerkt. En te merkwaardiger wordt zij mij, als ik, met het oog op eene streng regtzinnige stelling, geplaatst achter zijn akademisch Proefschrift ⁽⁴⁵⁾, aan het vermoeden plaats geef, dat Hij, ofschoon verre van bekrompen, bij het verlaten der hoogeschool, nog vrij wel overeenstemde met het kerkelijk leerbegrip. Het zal, zoo ik meen, aan voortge-

zette historische studie, gepaard met naauwgezet achtgeven op de teekenen des tijds, misschien ook aan den vertrouwelijken omgang, dien Hij, te *Zoelen* predikant zijnde, met den vermaarden P. VAN DER WILLIGEN te *Tiel* onderhield ⁽⁴⁶⁾, voornamelijk zijn toe te schrijven, dat zijn blik en zijn hart allengs zijn verruimd geworden. Zoo althans hebben wij Hem gekend, in zijn wetenschappelijk onderzoek door geene banden van traditie of vooroordeel belemmerd, gereed, om ook in de afwijkende meeningen van anderen de sporen van waarheid op te merken en te waarden, voorstander, op kerkelijk zoowel als letterkundig gebied, van de vrijheid, die in CHRISTUS is, en aan zijne leerlingen, bij elke gelegenheid, dien vrijen geest, waardoor Hij leefde, beurtelings inscherpende en mededeelende. Zoo hebben wij Hem gekend, en daarin, M. H.! willen wij Hem navolgen en op zijde streven, zonder eenige partij te dienen of aan eenig gezag van menschen ons te onderwerpen, vrij en onafhankelijk in ons onderzoek, kalm en gematigd, maar vrijmoedig tevens in het handhaven onzer heiligste overtuigingen en vastgeworteld in het geloof, dat het Christendom uit God is en dat de waarheid altijd zegepraalt. „Decet nos”, zoo sprak Hij, en met vreugde herhaal ik zijne woorden: „ita Protestantes esse et sic, „qua gaudemus, libertate frui, ut unius Euangelii legem, praecepta, doctrinam sequentes, hujus divina vi, „quoad ejus fieri possit, intus emendati ac reformati, „vivere recte discamus, ut moriamur beate” ⁽⁴⁷⁾.

Hiermede heb ik mij den weg gebaand, om *eindelijk* met een enkel woord ook den praktischen ernst, waardoor onze leermeester, ofschoon bij voorkeur leeraar der historische Theologie, zich onderscheiden heeft, met lofspraak te roemen en elkander ter navolging aan te prijzen. Wel is Hij slechts vijf jaren lang, als Evangeliedienaar, werkzaam geweest op praktisch gebied. Maar Hij moet zich in dien werkkring toch regt op zijne plaats gevoeld hebben, daar Hij niet aarzelde te verklaren, na het verlaten dier standplaats: „Apud Soelenses meos, in „suavissima regione, exoptatissimo fungens annuncianti „Euangelii munere, vix habebam, quod magnopere desiderarem” (48). Ook ging er, bij getrouwe vervulling zijner ambtspligten, zulk een goede naam van Hem uit in de Vaderlandsche kerk, dat Hij in 1822 eene eervolle beroeping ontving naar *Thamen aan den Uithoorn*, die Hij echter meende te moeten afwijzen. Overigens heeft zijn vroegtijdig Professoraat Hem verhinderd, om van 1823 af praktisch anders werkzaam te zijn dan door zijn akademisch onderwijs. Maar juist dat onderwijs, gelijk wij dat hebben mogen genieten, gij in de laatste jaren, ik in den bloeitijd zijns levens, getuigde van zijne praktische bekwaamheid. Het was, zonder in nevelen gehuld te zijn of in abstractiën zich te verliezen, bij uitnemendheid klaar en helder, geregeld, grondig, regt bruikbaar, zoo ik meen. Ook zijne leerredenen, al muntte Hij misschien niet door uiterlijke kanselgaven uit, liepen bij voorkeur over praktische onderwerpen, uit het leven

genomen en op het leven toegepast, of moesten dienen, om de praktische strekking van het Christendom in het licht te stellen en te bevorderen. Nog de laatste, die Hij heeft uitgesproken: *Hebt zout in u zelve, en vrede onder elkander!* mag daarvoor ten bewijze worden geroemd. Bovendien getuigde reeds zijne Verhandeling *over de Christelijke Kerk op aarde* van het geopend oog, dat Hij had voor de kerkelijke behoeften en gebreken, aan onzen leeftijd eigen. Zijn onderzoek naar het *Vorstelijk Regt van Placet* had in de dagen, waarin het verscheen, de verdienste der tijdigheid, waardoor het dubbel belangrijk was. En dat Hij zijn aandeel leverde aan de, thans juist voltooide, *Tafereelen uit de geschiedenis der Christelijke Godsdiens en Kerk* ⁽⁴⁹⁾, mag wel voornamelijk aan de zucht worden toegeschreven, om nuttig te zijn ook voor de ongeletterde standen der maatschappij. Maar vooral had zijn onderwijs in de wetenschap der Christelijke zedekunde, in verband met zijne onderzoekingen omtrent het wezen der Kerkhervorming, dien praktischen ernst in Hem aangeweekt, die in overeenstemming was met het groote doel van al zijn onderwijs. De uitsluitend zedelijke strekking des Christendoms, dat ons heiligen wil en vernieuwen, even als der gezegende Kerkhervorming, die in de eerste plaats eene „*emendatio vitae ac morum*” had willen zijn, trad bij Hem allengs duidelijker en krachtiger op den voorgrond. „*Reformamini in novitate sensus vestri!*” dat woord van PAULUS was, volgens Hem, de groote leuze der zestiende eeuw, te

veel vergeten in de volgenden. En had Hij daarvan door zijne eerste Rectorale Oratie zijne hoorders overtuigd en doordrongen, de tweede, vijftien jaren later gehouden, moest dien indruk bewaren en versterken, daar zij, in verband met sommige verschijnselen des tijds, de aandacht vestigde op de *„indoles Religionis Christiana „practica, uti antea semper, sic omnino hodie multum „neglecta.”* Misschien, ik ontveins 't U niet, is er eenige overdrijving in den uitroep, waarmede zij bijkans besluit: *„Apage igitur reviviscens illud, at vitae vere Christianae „hominumque saluti nocentissimum semper, dogmatismi „in divinam religionem imperium!”* Maar behartigingswaardig, ook in onze dagen, en dubbel behartigingswaardig voor U, M. H! acht in den wenk, door Hem ten slotte gegeven: *„Ita Christiani discant doctis Theo- „logorum uti laboribus, ut neque Theologiam denuo con- „fundant cum religione, neque fidei aut religionis capita „verique nominis dogmata Christiana, nisi modo ea habe- „ant, quae pertinent ad σωτηρίαν; quae vim omnino mora- „lem atque practicam spirant; quae ex Christi mente ad „veram animi vitaeque faciant emendationem; quaeque reg- „ni coelestis, ab Ipso conditi, inter homines, et vero in no- „bismet ipsis, incrementum spectant et explicationem”* (50). In de daad, die woorden verdienen, ook bij dogmatisch verschil, onze volle sympathie. Op dezen zedelijken invloed des Christendoms in de gemeente komt het boven alles aan. Wie daarvan diep doordrongen is, dien ontbreekt het niet aan praktischen ernst. En gij kunt er van ver-

zekerd zijn, Hij, van wien die woorden afkomstig zijn, heeft daarin zijne gansche ziel als 't ware uitgesproken. De grond van zijnen diepen eerbied voor het Christendom en van zijne opregte liefde tot CHRISTUS den Heere en van zijne hope op eene volmaakter toekomst, waaraan Hij geloofde, staat daarin met al de waarheid van zijn streng zedelijk en door Gods geest geheiligd karakter krachtig uitgedrukt. Als zulk een christelijken Godgeleerde hebben wij Hem gekend, bewonderd, liefgehad. Daarin vooral willen wij zoeken te worden als Hij. Een levend Christendom, niet in dogmata bestaande, maar diep in het hart geworteld en in den geheiligden wandel voor allen openbaar, willen wij voorstaan, zorgvuldig aankweeken bij ons zelve, later, in de bediening geplaatst, zoeken te handhaven in de gemeente. Zoo eerst toonen wij onzen waardigen voorganger regt begrepen en een goed deel van zijnen geest in ons te hebben opgenomen. Dan is Hij, ofschoon van hier gegaan, ook niet gestorven, maar leeft, leeft in zijne leerlingen op aarde voort, even als Hij zelf, ten hemel opgenomen, eeuwig leeft bij zijnen God en Vader. En komt eenmaal, vroeg of spade, ook onze ure, wij gaan dan, even als Hij, in de zalige bewustheid heên van niet te vergeefs geleefd te hebben en niet te spoedig vergeten te zijn. Dat zij zoo !

A A N T E E K E N I N G E N .

Bladz. 5.

1. De aandoenlijke plegtigheid der teraardebestelling van het lijk had plaats op den 24ten December, en wel op de begraafplaats aan de Groenesteeg alhier. Een zestiental van 's mans jongste leerlingen, allen studenten onzer hoogeschool, droeg de kist naar het graf, gevolgd door de zonen en betrekkingen des overledenen en de hoogleeraren der theologische Faculteit. Toen de baar was neêrgezet bij de geopende groeve, sprak Prof. SCHOLTEN, in naam zijner ambtgenooten, tot lof van hunnen ambtgenoot en vriend en vermeldde, met dankzegging aan God, zijne vele verdiensten en gaven. Daarop, nadat de kist was afgelaten, hield ik, namens zijne leerlingen van vroegeren en lateren tijd, de korte toespraak, die, gelijk zij in dit geschrift is opgenomen, zoo ook vroeger reeds met die van Prof. SCHOLTEN is afgedrukt in de *Konst- en Letterbode* dezes jaars, n°. 2. Ook de Kandidaat in de Godgeleerdheid, de Heer s. f. w. ROORDA VAN EYSINGA, sprak nog namens zijne mede-studenten een gepast woord, terwijl de schoonzoon van den ontslapen Hoogleeraar, Ds. f. c. a. HOOGVLIET, van *Spaarndam*, in naam der zijnen, dank zeide voor de eer, aan de nagedachtenis van den beweenden doode bewezen. Bij deze

plegtige uitvaart waren nog andere hoogleeraren en vele belangstellende vrienden, ook van elders, tegenwoordig. Zie het berigt daarvan geplaatst in de *Leydsche Courant* van 26 December 1859.

Bladz. 13.

2. Zijne ouders waren JOOST GERARD KIST, laatst Predikant te *Zaltbommel*, broeder van den beroemden EWALDUS KIST, en SYBURGH HENRIKA ROJJAARDS, zuster van den Utrechtschen Hoogleeraar HERMANNUS ROJJAARDS.

3. Benevens de genoemden vermeldt hij ook P. H. HUGENHOLTZ, A. H. BLAAUW, J. C. DE WIJS en E. W. VAN DAM VAN ISSELT, die nog in leven zijn, onder de bijzondere vrienden, die Hij met ROJJAARDS op de hoogeschool gehad heeft. Zie *Nieuw Archief*, D. II, bl. 410, waarmede vergeleken worde bl. 5 van het aant. 38 vermelde opstel.

4. Op den 11^{den} April 1823 werd Hij benoemd tot buitengewoon Hoogleeraar in de Godgeleerdheid alhier, en op den 11^{den} October van dat jaar hield hij zijne Inwijdings-rede: *De progressionem ingenii humani in dogmatum historia Christianorum animadvertenda.*

Bladz. 14.

5. Uitgegeven te Utrecht bij J. Althcer, 1818.

6. De titel is: *Zout in ons zelven en vrede onder elkander. Leerrede, gehouden te Leiden, daags na den tachtigsten verjaardag van den Hoogleeraar W. A. VAN HENGEL, door N. C. KIST. Te Amsterdam, bij G. Portielje & Zoon. 1859.*

7. Zij zijn, zooveel ik weet, de navolgenden:

- a. *De nagedachtenis van EW. KIST, plegtig gevierd in de gemeente van Zoelen, d. 24sten Maart 1822, met eene leerrede over Openb. XIV. 13. Tiel, bij Campagne.*
- b. *Godsdienstige gronden tegen angstige vrees, in den tegenwoordigen nood des Vaderlands. Leerrede, uitgesproken te Leiden, d. 27sten Oct. 1830. Leiden, bij S. & J. Luchtmans.*

- c. *Het goede der verdrukking. Leerrede over Ps. CXIX. 17, uitgesproken te Leiden d. 12^{den} Dec. 1830, en opgenomen onder de Akademiesche Leerredenen, te Utrecht bij Terveen & Zoon, 1831.*
- d. *De terugkomst der vrijwillige jagers godsdienstig gevierd op den gedenkdag van Leidens ontzet. Ter opening der Akademiesche lessen, d. 3^{den} Oct. 1831. Leiden, bij S. & J. Luchtmans.*
- e. *Die geloof behoeft niet te vreezen. Leerrede over Mark. V. 36^b, gehouden te Leiden d. 12^{den} Aug. 1832, na het ontstaan der heerschende ziekte binnen deze stad. Leiden, bij S. & J. Luchtmans.*
- f. *Hervormingsleerrede, uitgesproken te Leiden d. 30sten Oct. 1836. Leiden, bij S. & J. Luchtmans.*
- g. *Leerrede ter viering van het Elfde Ecuoseest der invoering van het Christendom in Nederland en van den 322sten jaargang der Kerkhervorming, uitgesproken te Leiden, d. 3 Nov. 1839. Met een Naschrift over Willebrord. Leiden. 1839.*
- h. *De verdeeldheid onder de Christenen. Leerrede over Filipp. I. 18, 20^a, het laatst gehouden voor de Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente te Amsterdam. Leiden, bij P. Engels. 1847.*
- i. *Leerrede over Exod. IV. 20^b, opgenomen in den Jaargang 1847 der Leerredenen, uitgegeven ter bevordering van Evangelische kennis en Christelijk leven, n°. XI.*
- k. *Leerrede over Pred. XII. 12, ald. Jaargang 1853. n°. X.*
- l. *Leerrede over 2 Chron. XXV. 9^b, gehouden te Leiden, d. 22sten April 1855, na het afsterven van den Hoogleeraar A. NIERMEIJER. Te Leiden, bij D. J. Couvée.*
- m. *Leerrede over 1 Kor. I. 21. ald. Jaargang 1856. n°. IV.*
- n. *Leerrede over Matth. V. 48. ald. Jaargang 1858. n°. I.*
- o. *Zout in ons zelven en vrede onder elkander, reeds vermeld in aant. 6.*

8. In het derde Deel van het *Nieuw Christelijk Magazijn*, uitgegeven in 1823 door H. J. KROM, komt van zijne hand,

maar zonder vermelding van zijnen naam, *Iets voor over het zielelijden van JEZUS*, ontleend aan het *Oppositionsschrift* van SCHRÖTER u. KLEIN, B III. Heft 2, 4 (bl. 371—412), en eene *Proeve ter verklaring van Matth. XI. 7—15* (bl. 471—489).

9. Onder den titel van: N. C. KIST *Orationes, quae Ecclesiae reique Christianae spectant historiam, quatuor*. L. B. apud E. J. Brill. 1853.

Bladz. 15.

10. Zie over die Russische en Grieksche vertalingen van genoemde Oratie het berigt, voorkomende in de *Handelingen der Maatschappij van Ned. Letterkunde*, 1859. bl. 61.

11. Ald. bl. 91—266.

12. De bekroonde Verhandeling verscheen in 1830 te Haarlem bij de Erven F. Bohn, en maakt het dertigste Deel uit der *Verhandelingen, uitgegeven door Teyler's Godgeleerd Genootschap*, in 4°.

13. De tweede vermeerderde uitgave geschiedde te Leiden, bij S. & J. Luchtmans, 1835, in 8°.

14. *Eene Bijdrage ter opbouwing der geschiedenis van Staat en Kerk in Nederland. Eerste Deel*. Oorsprong, lotgevallen en toestand der Christelijke biddagsviering, bijzonder in Nederland, 1848. *Tweede Deel*. De Nederlandsche biddagsbrieven, 1849. Te Leiden, bij S. & J. Luchtmans.

Bladz. 16.

15. Het *Archief en Nederlandsch Archief voor Kerkelijke Geschiedenis* bestaat uit niet minder dan *twintig* Deelen, uitgegeven van 1829 tot 1849, te Leiden bij S. & J. Luchtmans. Het *Nieuw Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, inzonderheid van Nederland*, daarentegen bestaat slechts uit *twee* Deelen, 1852, 1854, te Leiden bij H. R. de Breuk, even als er van het *Kerkhistorisch Archief*, te Amsterdam bij P. N. van Kampen, tot dus verre slechts *twee* Deelen verschenen zijn in 1857 en 1859.

- 16. D. IV. bl. 1—80.
- 17. D. II. bl. 1—61.
- 18. D. X. bl. 1—159.
- 19. D. I. bl. 83—143. D. II. bl. 62—64.

Bladz. 17.

- 20. D. I. bl. 145—244. D. III. bl. 433—469.
- 21. D. XIV. bl. 1—96.
- 22. D. X. bl. 189—334.
- 23. *Kerkhist. Archief*, D. II. bl. 1—48.
- 24. D. XIII. bl. 1—113. D. XIV. bl. 289—304, 403—410.
- 25. D. IV. bl. 117—180.
- 26. D. XX. bl. 113—208.
- 27. D. VII. bl. 1—131.
- 28. D. XIV. bl. 423—568.

Bladz. 18.

- 29. D. XIV. bl. 369—480. D. XVII. bl. 477—491.
- 30. D. XVII. bl. 419—476.

Bladz. 19.

31. Behalve *drie* Openingsreden, ter jaarlijksche Vergadering der Maatschappij in 1848, 1849 en 1858 gehouden, bevat de *Nieuwe Reeks* van hare Werken, D. VI. een *Letterkundig en beoordeelend Overzicht der geschiedenis van het beleg en ontzet der stad Leiden* van zijne hand, en D. VII. St. 1. *De aller-eerste Series der Leidsche Hoogeschool, medegedeeld door Ds. G. H. M. DELPRAT, met bijvoegselen van N. C. KIST, benevens eene volledige lijst der Rectores Magnifici en van het getal der jaarlijks ingeschreven Studenten.*

32. Zelf maakt Hij daarvan uitdrukkelijk melding in het *Nieuw Archief*, D. II. bl. 410.

Bladz. 20.

33. „Voor het groote vak onzer bestemming, de kerkgeschiedenis, waren wij, na HUISMAN's dood, zonder geleide,

„aan ons zelve overgelaten”, zegt Hij uitdrukkelijk t. a. p. bl. 413.

34. Zie *Archief*, D. X. Voorrede bl. VII, waar de beide Verzamelaars den dood vermelden van hunnen vereerden Leermeester in letteren en geschiedenis, aan wien zij vroeger het derde Deel van hun *Archief*, als eene hulde van opregte dankbaarheid en vriendschap, hadden opgedragen.

Bladz. 23.

35. *De Christelijke Kerk op aarde*, D. II. bl. 99—105.

36. *Orationes*, p. 63.

37. *Archief*, D. X. bl. 147—156.

Bladz. 24.

38. Zie zijn opstel over HERMAN JOHAN ROIJJAARDS in zijne *betrekking tot de Nederlandsche Hervormde kerk*, geplaatst in het *Kerkelijk Weekblad*, 1854, n°. 3, en daaruit afzonderlijk uitgegeven te 's Hertogenbosch, Gebr. Muller, bl. 14.

39. Zie *Orationes*, p. 68, 105.

40. *Archief*, D. II. bl. 1—61.

41. Zie de *Leerrede*, vermeld in aant. 7. sub *h*.

42. Zie *Een woord van N. C. KIST aan J. H. WENSING, Professor in het R. K. Seminarie te Warmond*, betreffende zijn geschrift over de *Pausin JOHANNA*; in *Archief*, D. XVI. bl. 459—552. Aan den strijd tegen Rome nam Hij ook deel door het bekleeden van het Voorzitterschap der *Maatschappij van Welstand*, dat Hem, na den dood van ROIJJAARDS, werd opgedragen. In die betrekking hield Hij jaarlijks eene Tocspraak of Openingsrede, die meestal gedrukt is.

Bladz. 25.

43. Hij zelf maakt daarvan melding in *Nieuw Archief*, D. II. bl. 436. Nevens de meer traditionele voorstelling van ROIJJAARDS aangaande het begrip en den omvang der Kerkhervorming, zocht Hij den, zijns inziens, alleen waren en his-

torischen gang in het licht te plaatsen, langs welken die Kerkhervorming haar driedelig grondbeginsel, in hare drie hoofdenamingen: *Reformatie*, *Evangelische kerk* en *Protestantismus*, uitgedrukt, het een na het ander ontwikkeld heeft.

44. *De vrije wil of de mensch een redelijk vrijwerkend wezen. Ter inleiding op een gedrukt wordend werk getiteld: de Christelijke Wetenschap der Zedeleer.* Door N. C. KIST. Te Leiden, bij E. J. Brill, 1859. Zie ook het *Inleidend Woord*, door Hem geplaatst voor *De moderne Wereldbeschouwing voorgesteld en beoordeeld. Naar het Hoogduitsch van LANG en KRAUSE, door F. C. A. HOOGVLIET, Pred. te Spaarnadam.* Amst. 1859.

45. De thesis, hier bedoeld, luidt aldus: *Quanti momenti sit, Divinam Christi naturam vere animo amplecti, vel inde constat, quod gravissimum et consolatione plenissimum de satisfactione dogma illâ nitatur.* Zij verraadt de hand van den Promotor, Prof. ROIJAAARDS.

Bladz. 26.

46. Zie PIETER VAN DER WILLIGEN, *geschetst door N. C. KIST*, in de *Handd. der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde*, 1848, bl. 36—45.

47. *Orationes*, p. 69.

Bladz. 27.

48. *Orationes*, p. 21. Na op den 6^{den} Mei 1818 onder de kandidaten tot de H. Dienst te zijn opgenomen, werd hij de 13^{den} Junij daaraanvolgende te *Zoelen* beroepen en op den 13^{den} September aldaar bevestigd door zijnen oom EWALDUS KIST, wiens Leerrede ter bevestiging over 1 Cor. XIV. 12^b voorkomt in 's mans *Leerredenen over verschillende onderwerpen*, Dordr. 1820, D. IV. bl. 1—38. De tekst zijner in-trede was Joh. XVI. 33^b, en die van zijn afscheid, op den 26sten October 1823, 2 Joh. vs. 8. Verg. *Kerkhist. Archief*,

D. II. bl. 456, 457, waar Hij zelf nog andere bijzonderheden van zijn verblijf te *Zoelen* vermeldt.

Bladz. 28.

49. Hij heeft geleverd het zesde tafereel: *De vervolging der kerk* (D. I. bl. 89), het negende: *De Ariaansche strijd* (D. II. bl. 133), het tiende: *De Waldensen* (D. III. bl. 337), het een en twintigste: *De invloed der Hervorming op de Roomsche kerk* (D. IV. bl. 422), en het zeventiende: *De Hervormde kerken in onzen tijd* (D. V. bl. 361). Ook is van zijne hand: *De inwendige toestand der Nederlandsche Hervormde kerk*, voorkomende in het *Overzicht van den Staat der Ned. Herv. Kerk* (*Handelingen der Synode van 1858*, Bijlage IV).

Bladz. 29.

50. *Orationes*, p. 109.

Onvermeld is nog gebleven:

Aanspraak aan de leden van den Eerw. kerkeraad der Hervormde Gemeente te Zaltbommel, na het ter aarde bestellen mijner dierbare moeder, SYBURGH HENRIKA ROIJJAARDS, wed. J. G. KIST, op d. 5 Nov. 1829.

Het Nederlandsche Bijbelgenootschap in 1846. Toespraak over den nieuwen weg, thans door het Genootschap ingeslagen, en de belangrijke uitzigten, voor de Bijbelverspreiding selve daardoor geopend. Te Leiden, bij S. & J. Luchtmans. 1846.

Bijdrage tot de vroegste geschiedenis en den toekomstigen bloei der Hoogeschool te Leiden. Eene feestgave. 1850.

Levensbericht van J. E. VOET VAN CAMPEN, Pred. te Leiden, geplaatst vòòr de, na 'smans dood, uitgegeven *Bijbeloefeningen*. 's Hertogenbosch, Gebr. Muller. 1852.

Over de Geschiedenis van het Presbyteriaal-stelsel, in de *Godgeleerde Bijdragen voor 1855*, bl. 196—220.

